

Історія

УДК 351.74(477.87)"1914/1915"

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.22033682>

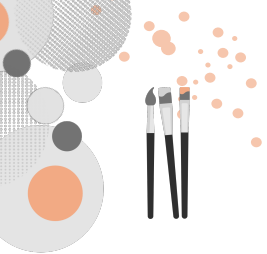
**Охорона правопорядку в тилу під час Великої війни – Історія
Ужгородської міської цивільної варти (1914–1915)**

Варга Роберт Андрашович,

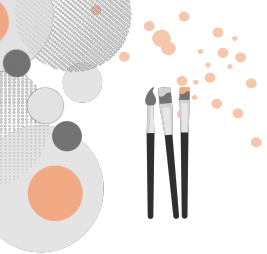
PhD, старший викладач кафедри історії та суспільних наук
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II,
Берегове, Україна, <https://orcid.org/0009-0008-1425-6230>

Прийнято: 22.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** Ця стаття досліджує діяльність одного зі специфічних, проте досі малодосліджених у історіографії інститутів забезпечення правопорядку в тилу після початку Першої світової війни — міської громадської варти — на мікроісторичному прикладі Ужгорода у 1914–1915 роках. Унаслідок загальної військової мобілізації кадровий склад Королівської угорської жандармерії та Ужгородської міської жандармерії критично зменшився, тоді як близькість Галицького фронту та маси біженців, які прибували без документів, створили абсолютно нові ризики для внутрішньої безпеки та криміногенної ситуації. На основі первинних архівних джерел (справ Державного архіву Закарпатської області) та тогочасної місцевої преси (тижневиків «Ung» та «Ungvári Közlöny») дослідження реконструює обставини створення Ужгородської міської цивільної варти, її командну та територіальну структуру, повсякденну патрульно-постову діяльність, а також функціональні обов'язки. **Мета.** Основною метою дослідження є повне*

розкриття інституційного шляху Ужгородської міської цивільної варти від її створення до її розформування. Дослідження прагне на основі емпіричних даних та висвітлення конкретних юридичних прецедентів довести необхідність та оперативну ефективність цього альтернативного цивільного органу охорони правопорядку в подоланні воєнної кризової ситуації. Важливою метою є також демонстрація того, як добровільна цивільна ініціатива інтегрувалася у суворе фактичне підпорядкування офіційній державній жандармерії. **Методи.** Методологічний апарат дослідження базується на класичному історико-критичному аналізі джерел, якісному та кількісному оцінюванні архівних джерел, а також вивченні матеріалів преси. Зміст службових звітів, службових журналів та списків посадових осіб, що зберігаються у фонді № 6 Державного архіву Закарпатської області, було зіставлено з публічним дискурсом, представленим на сторінках газет Ung та Ungvári Közlöny, що дало змогу здійснити взаємну верифікацію джерел і забезпечити об'єктивність історичної реконструкції. **Результати.** Дослідження виявило, що протягом 273 днів діяльності Ужгородська міська цивільна варта стала міцною опорою місцевої громадської безпеки. У результаті рекрутингової кампанії із 73 кандидатів до організації було інтегровано 60 осіб, які у суворому 12-годинному змінному режимі у складі патрульних груп з двох осіб забезпечували порядок на вулицях міста. Орган успішно забезпечував дотримання воєнних обмежень щодо часу закриття закладів, відіграв ключову роль в оперативному обліку біженців із Галичини та бездоганно виконав збройне забезпечення візиту спадкоємця престолу ерцгерцога Карла, а також прем'єр-міністра графа Іштвана Тиси. Високий суспільний престиж органу підтверджується тим фактом, що окремі громадяни, як-от Ігнац Галас, організували функціонування добровільної чайної для цивільних вартових, які патрулювали у морозні місяці. **Висновки.** Ужгородська міська цивільна варта (1914–1915) була чудовим прикладом

того, як адміністративна система Угорського Королівства виявилася здатною мобілізувати дисципліновані елементи цивільного суспільства для подолання дефіциту професійних органів охорони правопорядку. У співпраці з міською поліцією вдалося створити систему охорони правопорядку міста в умовах війни.

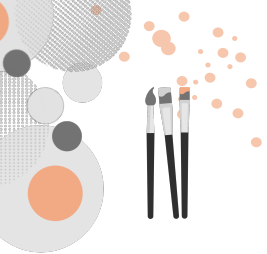
Ключові слова: Перша світова війна, Австро-Угорська монархія, Угорське Королівство, Ужгород, цивільна варта, історія охорони правопорядку, управління тилом, криза біженців, громадська безпека, 1914–1918.

Law Enforcement in the Rear During the Great War – History of the Uzhhorod City Civil Guard (1914–1915)

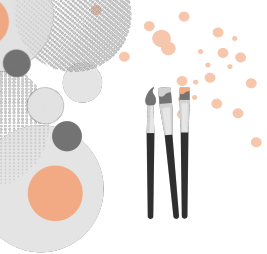
Robert Varha

PhD, Senior Lecturer at the Department of History and Social Sciences,
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College,
Berehove, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0008-1425-6230>

Abstract. *This article examines the activities of the city civil guard—a specific, yet hitherto understudied law enforcement institution operating in the rear following the outbreak of the First World War—using the microhistorical case study of Uzhhorod in 1914–1915. Due to general military mobilization, the personnel of both the Royal Hungarian Gendarmerie and the Uzhhorod City Gendarmerie decreased critically, while the proximity of the Galician Front and large numbers of undocumented refugees created entirely new risks for internal security and the crime situation. Based on primary archival sources (files from the State Archives of Transcarpathian Region) and the contemporary local press (the weeklies Ung and Ungvári Közlöny), the study reconstructs the circumstances surrounding the*

creation of the Uzhhorod City Civil Guard, its command and territorial structure, daily patrol and guard duty operations, as well as its functional duties. **Aim.** The main objective of the study is to fully uncover the institutional trajectory of the Uzhhorod City Civil Guard from its establishment to its disbandment. Based on empirical data and the analysis of specific legal precedents, the research aims to demonstrate the necessity and operational effectiveness of this alternative civilian law enforcement body in overcoming wartime crisis situations. An important goal is also to demonstrate how a voluntary civilian initiative was integrated into a strict, actual subordination under the official state gendarmerie. **Methods.** The methodological framework of the study is based on classical historical-critical source analysis, qualitative and quantitative assessment of archival sources, and the study of press materials. The contents of official reports, service logs, and personnel rosters preserved in Fund No. 6 of the State Archives of Transcarpathian Region were cross-referenced with the public discourse presented in the pages of the newspapers *Ung* and *Ungvári Közlöny*, which enabled mutual verification of the sources and ensured the objectivity of the historical reconstruction. **Results.** The study revealed that during its 273 days of operation, the Uzhhorod City Civil Guard became a solid pillar of local public safety. As a result of a recruitment campaign, 60 individuals were integrated into the organization out of 73 applicants, ensuring order on the city streets under a strict 12-hour shift system operating in two-person patrol units. The organization successfully enforced wartime curfew and business closing-time restrictions, played a key role in the prompt registration of refugees from Galicia, and flawlessly executed armed security details for the visit of Archduke Charles, Heir to the Throne, as well as Prime Minister Count István Tisza. The high social prestige of the organization is evidenced by the fact that individual citizens, such as Ignác Halász, organized the operation of a voluntary tea station for civil guards patrolling during the freezing months. **Conclusions.** The Uzhhorod City Civil Guard (1914–1915) served as an excellent example of how the administrative system

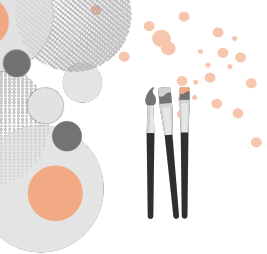

of the Kingdom of Hungary proved capable of mobilizing disciplined elements of civil society to address the shortage of professional law enforcement bodies. In cooperation with the city police, it successfully established a city law enforcement system under wartime conditions.

Keywords: *First World War, Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Hungary, Uzhhorod, civil guard, history of law enforcement, rear management, refugee crisis, public safety, 1914–1918.*

Постановка проблеми. Убивство у Сараєво 28 червня 1914 року, яке забрало життя спадкоємця престолу Франца Фердинанда та його дружини, запустило незворотні геополітичні процеси, що протягом кількох тижнів призвели до військової ескалації тотальної континентальної війни. Збройне зіткнення Центральних держав та Антанти вимагало максимальної мобілізації людських ресурсів Монархії. Збереження внутрішньої безпеки держави внаслідок цього зіткнулося зі структурною кризою: значна частина правоохоронного складу країни була відправлена на фронт. Таким чином, тил залишився частково беззахисним перед стрибкоподібним зростанням рівня злочинності. З метою стабілізації повсякденного життя в умовах війни та підтримання внутрішнього правопорядку уряд був змушений створити юридично врегульовані, але непрофесійні альтернативні цивільні органи охорони правопорядку. Так у містах дуалістичної держави виникла цивільна варта.

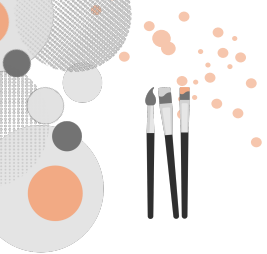
Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тоді як традиційні військово-історичні аспекти Першої світової війни, а саме воєнні дії, дипломатія та макроекономіка, ґрунтовно висвітлені в історіографії, діяльність органів тилового управління на місцевому рівні та цивільно-парамілітарних формувань досі залишається недостатньо дослідженою. Особливо «білою плямою» в історіографії вважається становище північно-

східного регіону, зокрема комітату Унг. Бракує глибоких досліджень, які б точно з'ясували, як міста, розташовані в безпосередньому тилу лінії фронту, змогли організувати збройних цивільних охоронців порядку, як вони запобігали самосуду, та які юридичні й оперативні механізми регулювали співпрацю цивільних із професійними силами правопорядку під час повсякденної профілактики злочинності. Таким чином, ця стаття є актуальною для заповнення цієї прогалини та може слугувати основою для подальших досліджень.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є інституційний, соціологічний та історико-правоохоронний аналіз діяльності Ужгородської міської громадської варті на основі джерельних матеріалів Берегівського відділу Державного архіву Закарпатської області, зокрема фонду № 6 «Документи магістрату міста Ужгород з регульованим радою управлінням», що є релевантним для цього дослідження, а також матеріалів тогочасної місцевої преси, зокрема газет Ung та Ungvári Közlöny. Дослідження прагне надати точну картину соціального розшарування членства, практичних викликів виконання служби та фактичної кримінальної ефективності організації. Важливим пунктом дослідження є надання читачеві уявлення про те, як ця структура сприймалася на суспільному рівні.

Постановка завдання. Дослідження охорони правопорядку в тилу під час Першої світової війни, особливо на мікроісторичному прикладі Ужгорода, розташованого в безпосередній близькості від лінії фронту, вимагає комплексного підходу. Мета статті — на основі виявлених первинних джерел не лише реконструювати історію місцевої інституції, а й висвітлити адміністративну та суспільну динаміку воєнних кризових ситуацій. Для досягнення цього дослідження ставить перед собою виконання таких п'яти основних структурних завдань:

1. Аналіз місцевої адаптації та правового підґрунтя внутрішньополітичного регулювання: стаття ставить за мету вивчення розпорядження міністра внутрішніх справ про створення цивільної варти, з особливою увагою до суворих нормативних умов щодо членів.
2. Розкриття механізму рекрутингу та соціологічного складу членства: завдання дослідження — реконструювати патріотичну рекрутингову кампанію місцевої преси («Ung» та «Ungvári Közlöny»), під час якої із 73 кандидатів вимогам врешті-решт відповідали 61 особа. Крім того, стаття має на меті поіменно ідентифікувати осіб, які складали ядро органу, на основі документів Державного архіву Закарпатської області.
3. Детальна презентація оперативної структури та повсякденного розпорядку служби: завдання включає вивчення внутрішньої ієрархії Ужгородської міської цивільної варти, командних посад (Дьюла Деак та Матяш Ролейзек) та ведення службових журналів. Дослідження детально пояснює поділ міста на патрульні округи, функціонування обов'язкових патрульних груп у складі двох осіб, а також запроваджений жорсткий 12-годинний денний та нічний змінний графік.
4. Підбиття кримінологічних і статистичних підсумків оперативної діяльності: Кінцевою метою статті є підтвердження ефективності діяльності органу у сфері запобігання злочинності через конкретні архівні правові випадки, зокрема справу власника корчми Пала Лісковича, пов'язану з порушенням встановленої воєнної години закриття закладів. Крім того, дослідження аналізує роль членів громадської варти в реєстрації біженців, забезпеченні безпеки під час візитів найвищих державних керівників, зокрема Карла IV та прем'єр-міністра Іштвана Тиси, у здійсненні пожертвувань, що свідчили про суспільний престиж організації, а також розкриває обставини поступового скорочення

діяльності організації після 273 днів функціонування та її розпуску 15 липня 1915 року.

5. Реконструкція дефіциту правоохоронних можливостей, спричиненого кризою біженців: Основним завданням дослідження є показати, яким чином біженці з Галичини, що прибували без документів, створювали серйозні ризики для громадської безпеки та як це призвело до раптового зростання кількості кримінальних заяв про правопорушення в Ужгороді, зокрема крадіжки, лихварство та спекулятивне підвищення цін. Метою цього пункту є пояснення того, як різке скорочення чисельності професійної міської поліції та жандармерії комітату внаслідок військової мобілізації спричинило виникнення правоохоронного вакууму, що зробило пошук альтернативних рішень неминучим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перша світова війна залишила глибокий слід на суспільних, культурних та цивілізаційних процесах. Цю комплексну проблематику досліджує Олександр Реєнт у працях «Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна» [1] та «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна» [2], у яких аналізує стратегічну роль українських земель та висвітлює перебіг воєнних процесів. Автор представляє світовий конфлікт як своєрідну цивілізаційну кризу, показуючи, як рішення політичної еліти та реакції національних рухів формували долю українського суспільства у воєнні роки. Локальний характер конфлікту детальніше розкриває антологія Олександра Гавроша «Наша Перша світова (1914—1918). Антологія української художньої прози» [3]. Збірка через тогочасні закарпатські особисті розповіді наближає реалії за лінією фронту, демонструючи посилення національної ідентичності.

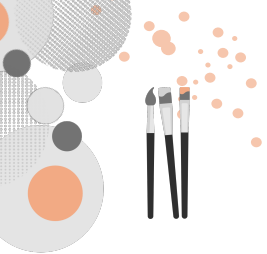
З огляду на те, що в центрі цього дослідження перебуває Ужанський комітат, який тісно пов'язаний з угорською історією, необхідним є огляд відповідної угорської історіографії. Одним із ключових видань у дослідженні

цього періоду є монографія Тібора Хайду та Ференца Полмана *A régi Magyarország utolsó nagy háborúja* [4], у якій процеси 1914–1918 років аналізуються в ширшому контексті Австро-Угорської монархії. Автори розглядають питання організації війська, події на фронтах, а також соціальні зміни в тилу, окремо приділяючи увагу військовим операціям, що торкнулися території сучасного Закарпаття.

Участь Закарпаття в подіях Першої світової війни протягом останніх десятиліть привертає значну увагу істориків. Детальну реконструкцію військових подій у регіоні здійснив Крістіан Пап у праці *Oroszlánok a Kárpátokban 1914–1915* [5], де поряд із висвітленням військових операцій у цьому регіоні представлено також командирів, які відіграли визначальну роль у захисті Ужанського комітату. Серед них особливо виділяється барон вітез ужоцький Шандор Сурмай, який зупинив царські війська біля Ужоцького перевалу; його спогади зберігає праця *A magyar katona a Kárpátokban* [6].

Для цього дослідження ключове значення має вивчення діяльності та повноважень правоохоронних органів, що функціонували в Ужгороді та Ужанському комітаті в період війни. Вихідними пунктами слугують праці Роберта Варги *Adalékok Ungvár városának rendvédelmi történetéhez 1890–1914 között* [7] та *Ung vármegye csendőrsége 1881–1914 között* [8], у яких представлено інституційну структуру поліції та жандармерії, а також їхню діяльність у мирний період. Виклики воєнних років, злочинність у тилу та діяльність правоохоронних органів автор детальніше аналізує у праці *Everyday Life of the Home Front: Crime and Law Enforcement Measures in Uzhhorod between 1916 and 1918* [9].

Також Роберт Варга досліджує воєнні економічні обмеження та пов'язані з ними заходи органів влади у статті *Order and disorder in the home front: economic restrictions and police interventions in the city of Uzhhorod during the First World War* [10], яка висвітлює повсякденну напруженість між

адміністрацією та населенням. Таким чином, соціальний вибух став неминучим, а його кульмінацією став історичний воєнний колапс 1918 року. Унаслідок фактичного припинення дії закону, порядку та системи правосуддя на території сучасного Закарпаття розгорнулися анархічні процеси. Ці явища досліджує Дюла Костйо у своїй книзі *A tanácsköztársaság Kárpátalján* [11].

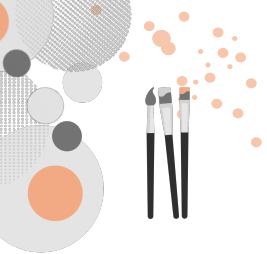
У роки світової війни органи влади безкомпромісно виступали проти осіб і груп, які становили загрозу безпеці тилу та успішному веденню війни, оскільки шпигунська діяльність створювала небезпеку дестабілізації Австро-Угорської монархії. Діяльність контррозвідки на території сучасного Закарпаття висвітлює Роберт Варга у статті *Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén* [12], у якій на основі архівних джерел представлено місцеві та військові розслідування щодо підозрюваних осіб. До цієї тематики також належить праця Адама Шушліка *Egyház és államhatalom. Rendőri túlkapás vagy szigorított eljárás?* [13], у якій аналізується правове та політичне підґрунтя державних репресій і звинувачень у шпигунстві щодо місцевої греко-католицької церкви.

У центрі цього дослідження перебуває Ужгородська міська громадська варта, яка розглядалася як альтернативна організація охорони правопорядку в період 1914–1915 років. Громадські варти, створені та функціонуючі на території Австро-Угорської монархії під час Першої світової війни, досі залишаються малодослідженою темою, тому відповідна спеціальна література є обмеженою. В угорській історіографії Яноша Шуба у статті *Karhatalmi formációk Magyarországon 1918-1920 között* [14] частково розглядає організацію та діяльність громадських варт у воєнний період. Іншою дотичною працею є дослідження Бели Бартока *Polgárőrség Egerben 1918-1919* [15], у якому на конкретному прикладі міста показано, як була створена та функціонувала громадська варта в Егері.

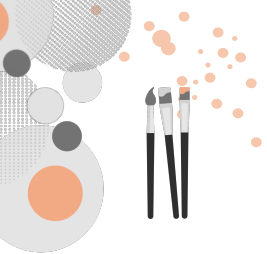
Для розуміння суспільно-економічного контексту досліджуваного періоду важливе значення має монографія Ласло Брауна *Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai* [16], яка висвітлює місцеві структури мирного часу та їхній розпад під впливом війни.

Оскільки географічним центром дослідження є Ужгород, особливу роль відіграють спеціальні праці з історії міста. У книзі Людвіга Філіпа *Ungvár–Užhorod–Ужгород. Рідне місто моє* [17] представлено комплексний історичний огляд, зокрема з увагою до періоду до та після війни. Натомість праця Тетяни Літераті [18] має переважно мікроісторичний та місько-історичний характер і через історичні прогулянки знайомить читача з визначними будівлями, вулицями та міщанськими родинами Ужгорода. На завершення, специфічні зміни в управлінні містом та системі охорони правопорядку в умовах війни детально розглядає Роберт Варга у статті *Political and Law Enforcement Transformations in Uzhhorod in 1916* [19].

Результати. Початок Першої світової війни та наступні геополітичні події докорінно змінили повсякденне життя тилу Австро-Угорської монархії. Сараєвський замах, скоєний 28 червня 1914 року, внаслідок якого загинули спадкоємець австрійського престолу Франц Фердинанд та його дружина Софія Хотек від пострілів радикально налаштованого студента на ім'я Гаврило Принцип, запустив ефект доміно, який призвів до відкритого збройного протистояння між двома великими військово-політичними блоками Європи, Антантою та Центральними державами. [20, с. 95]. Коли російський цар Микола II 29 липня 1914 року оголосив мобілізацію, розпочався кривавий конфлікт, що тривав чотири роки. Комітат Унг завдяки своєму географічному розташуванню опинився під безпосереднім впливом подій на північно-східному фронті, які принципово вплинули на повсякденну безпеку та адміністрацію регіону [21, с. 15–21].

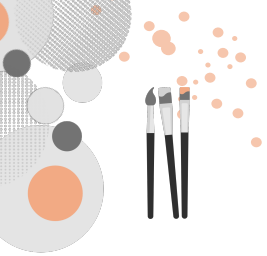

Наступи російської армії насамперед вразили галицькі території Монархії, що спричинило негайну та масову хвилю воєнних біженців за Карпати. У багатьох випадках ці біженці прибували на територію комітату Унг без офіційних документів та паперів, що становило надзвичайно серйозний ризик для внутрішньої безпеки місцевої влади. Хоча розгляд справ, пов'язаних із біженцями, на рівні комітату належав до безпосередньої компетенції командира корпусу, виконання менш масштабних місцевих завдань щодо біженців покладалося на сільську жандармерію та міську жандармерію [22, с. 384–386]. У перший рік війни значну частину біженців, які прибували з Галичини, розмістили у селах комітату Унг, а також у місті Ужгород. Обслуговування та забезпечення біженців регулювалося урядовим розпорядженням № 6236/914 [23], яке проголошувало, що місцеві органи влади зобов'язані забезпечувати харчування біженців [24, с. 2]. Для ужгородської жандармерії швидко стало очевидним, що масовий приплив біженців спричинив у місті серйозну кризу в сфері охорони правопорядку та громадської безпеки. Жандармерійська статистика чітко показувала, що паралельно з прибуттям біженців стрімко зросла кількість заяв про злочини, особливо у сфері крадіжок, лихварства та воєнного спекулятивного завищення цін. Перед цією хвилею злочинності управління ужгородської жандармерії виявилася безпорадною, оскільки потерпала від критичного дефіциту кадрового складу [25, с. 1]. Теоретично рішенням могло б бути звернення міської поліції за допомогою до комітатської жандармерії, однак найбільший правоохоронний орган комітату також потерпав від гострої нестачі кадрів, оскільки після загальної мобілізації значна частина жандармів була негайно призвана на фронтову службу. У цій вимушеній ситуації єдиним можливим і реалізованим рішенням виявилось створення цивільної варти. В Ужгороді на добровільній основі напівофіційна організація, підпорядкована жандармерії, діяла ще з вересня 1914 року, але на той момент вона ще не мала законних

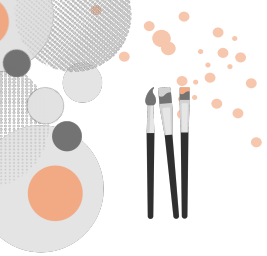
дозволів вищого рівня. По суті, на цьому ранньому етапі війни вони виконували координаційні завдання. Цю ситуацію змінило розпорядження міністра внутрішніх справ, у якому він наказав усім керівникам міст країни задля збереження порядку та законності негайно створити цивільні варти, одночасно додавши точний перелік критеріїв для їх формування. Згідно з міністерськими критеріями, цивільним вартовим міг стати кожен громадянин Угорщини віком від 18 до 40 років, який мав належну фізичну та розумову спроможність, був несудимим і не перебував під кримінальним провадженням. Розпорядження передбачало, що кандидати повинні були зареєструватися у начальника поліції свого міста, де поліцейські офіцери були зобов'язані надати детальну інформацію про права та обов'язки членів громадської варти, окремо наголошуючи, що участь у громадській варті не звільняє від можливого призову на військову службу. [26, с. 3]. Документально підтверджено, що якщо в Естергомі на основі розпорядження цивільна варта була створена вже 25 вересня 1914 року у складі 58 осіб, то в Ужгороді офіційне заснування органу відбулося лише у другій половині жовтня [27, с. 3].

Йожеф Леврінці за ініціативою піджулана комітату Унг, зваживши негативні суспільні наслідки війни та розпорядження міністра внутрішніх справ, вирішив створити цей орган і оголосив про свій намір представницькому корпусу на засіданні ужгородської міської ради у вересні 1914 року. Попередній план був також схвально сприйнятий начальником поліції Унгвара Іштваном Берзевіці. [28, с. 4] Під час засідання міської ради після доповіді піджулана начальник поліції окреслив практичне значення громадської варти та її користь для громади. Питання, що виникли з боку депутатів, стосувалися насамперед повноважень щодо використання зброї, а також права на розпуск органу у разі несприятливого військово-політичного повороту. Капітан Берзевіці у своїй відповіді підкреслив, що кожен

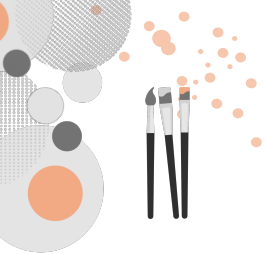
патрульний отримає револьвер, який є власністю ужгородської жандармерії, з якого дозволено робити лише попереджувальні постріли у разі виявлення злочину з метою подачі сигналу, тоді як використання будь-якої іншої вогнепальної, ріжучої чи колючої зброї статутом суворо забороняється. Право на розпуск органу принципово міг здійснювати міністр внутрішніх справ, але у разі великої кількості скарг від населення рішення про розпуск міг ухвалити й мер міста [29, с. 14–17].

Міська рада ухвалила постанову про створення Ужгородської міської цивільної варти, а рекрутинг підтримали місцеві пресові органи — «Ung» та «Ungvári Közlöny», які у рубриці міських справ з потужним патріотичним закликком заохочували до реєстрації чоловіків віком від 18 до 40 років, які не воювали на фронті [30, с. 54–55]. Перший офіційний день набору було призначено на 12 жовтня 1914 року в приміщенні поліцейського управління для молодшої вікової групи від 19 до 29 років, тоді як другого дня подати заяви могли представники старшої вікової категорії від 30 до 40 років. [31, с. 57] У період від жовтня 1914 року до 26 квітня 1915 року загалом до складу організації подали заяви 73 особи, з яких 61 відповідала суворим вимогам щодо фізичної та розумової придатності. Архівні джерела зберегли імена багатьох активних добровольців громадської варти, серед яких відомі Віктор Антал, Шандор Балаша, Жигмонд Бернат, Ігнац Галаш, Саму Какоші, громадянин на прізвище Ковач, Бела Ланг, Аладар Ленді, Золтан Ленді, Геза Лукач, Бела Мезе, Лорант Новак, Режьо Нейдерланд, Ліпот Палковіц, Йозеф Рац, Сілард Рееті, Бела Рона, Золтан Сабо, Ерньо Секей, Іштван Ваш, Йозеф Подаріл, Жигмонд Ранці, Марк Марош, Гашпар Вайс, Шандор Молнар та Саму Ротман. [32, с. 64]. Капітан Берзевіці сформував чітку організаційну структуру для функціонування цивільної варти. Він розділив місто на патрульні округи, де цивільні вартіві несли службу у групах по двоє осіб і під час кожної зміни були зобов'язані щонайменше двічі обійти свій округ.

Патрульних розподіляли за добовими змінами: перша група виконувала завдання вдень, з 8:00 до 20:00, тоді як нічний патруль працював з 20:00 до 8:00 ранку [33, с. 13]. Цивільна варта отримала власних оперативних командирів в особі Дьюли Деака та Матяша Ролейзека, чиїм завданням було ведення службових журналів та звітування перед жандармерією. Оскільки міська влада прагнула уникнути паніки серед населення, Леврінці заспокоював мешканців у газетних статтях та на публічних плакатах. Крім того, для цивільних вартових зробили обов'язковим носіння білої наукавної пов'язки з вишитою аббревіатурою «UVP» (Ungvári Városi Polgárőrség — Ужгородська міська цивільна варта) для ідентифікації [34, с. 63].

Перше офіційне й оперативне доручення організація отримала 14 листопада 1914 року. За вказівкою капітана Берзевіці цивільні вартові мали перевірити шинки та заклади громадського харчування у своїх округах і скласти список власників, які порушували запроваджені воєнні обмеження щодо часу закриття. Згідно з розпорядженням, усі шинки, кав'ярні та ресторани могли приймати відвідувачів виключно з 7:00 ранку до 21:00 вечора. Порушників чекало суворе жандармерійне покарання, що добре ілюструє випадок ужгородського шинкаря Пала Лішковича. Під час нічного патрулювання цивільні вартові звернули увагу на гучний сміх та розмови, що лунали з шинку Лішковича. Помітивши, що у приміщенні перебувають декілька чоловіків, двоє цивільних вартових розділили завдання: Шандор Балашша поспішив до відділку поліції за підкріпленням, тоді як його напарник залишився на місці [35, с. 6]. Балашша невдовзі повернувся з жандармом Йозефом Ковачем, якому після багаторазового стукоту та попереджень власник нарешті відчинив двері. Лішкович намагався виправдатися тим, що відвідувачі погрожували йому та змусили продавати алкоголь, однак гості це заперечили, заявивши, що власник сам запропонував працювати після встановленого часу закриття за грошову винагороду. Поліцейський Ковач

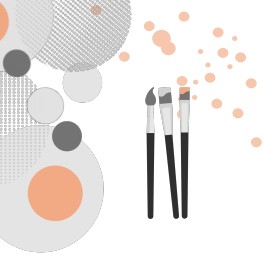

зрештою наказав усім присутнім з'явитися наступного ранку о 8:00 до відділку, інакше на них чекає арешт. Згідно з протоколом справи, Пал Лішкович та його відвідувачі отримали великий грошовий штраф [36, с. 12–14].

На знак визнання успішної та сумлінної профілактики злочинності капітан Берзевіці доручив цивільній варті під керівництвом Дьюли Деака нові, делікатні завдання: їх безпосередньо залучили до вирішення справ біженців із Галичини. Добровольці мали вести оперативну розшукову роботу, щоб з'ясувати, скільки саме галицьких біженців перебуває у місті. Крім того, вони мали з'ясовувати та перевіряти місця їхнього проживання, а також точно встановлювати їхні заняття та діяльність [37, с. 20].

Після того як армії Монархії ціною кривавих боїв вдалося відкинути російські війська за Карпати, для оцінки військової перемоги та ворожих руйнувань до комітату Унг прибуло чимало високопосадовців та військових чинів. Під час візиту до міста Ужгород у обласному центрі зупинялися спадкоємець престолу Карл IV та прем'єр-міністр граф Іштван Тиса. Під час цих поважних візитів, поряд із регулярною армією та професійною жандармерією, завданням Ужгородської міської цивільної варті була безпосередня охорона об'єктів та маршрутів, запобігання порушенням порядку та ризикам для безпеки. За повідомленнями тогочасної преси, цивільні вартові відмінно впоралися із захистом делегацій, і капітан Берзевіці через тижневик «Ung» особисто передав організації задоволення та подяку від спадкоємця престолу й прем'єр-міністра [38, с. 3].

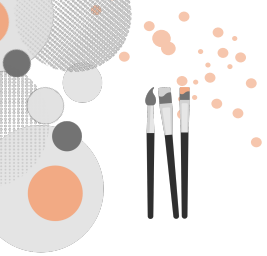
Цивільна варта стала надзвичайно популярною та шанованою серед ужгородців. Доказом цього є те, що з настанням зимових холодів місцеві мешканці організували масштабний цивільний збір, щоб за рахунок пожертв забезпечити гарячим чаєм цивільних вартових, які мерзли у ранкових та вечірніх патрулях. Очільником цієї гуманітарної ініціативи став місцевий

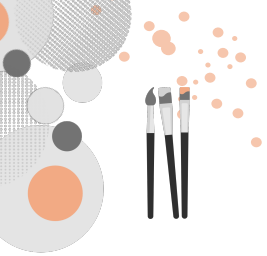
пенсіонер Ігнац Галаш, і завдяки цивільним пожертвам у січні та березні 1915 року вдалося безперервно забезпечувати гаряче харчування та напої для патрульних. Серед міщан, які робили пожертви та підтримували варту, вирізнялися Херман Санто, д-р Хенрік Рейсман, Ігнац Шульман, Аладар Лендваї, пані Пала Сігеті, Едьед Темешварі, удова Дьюли Хорощака та Армін Гросз [39, с. 13].

Завершення альтернативної правоохоронної ролі Ужгородської міської цивільної вarti зрештою було спричинене стабілізацією та зміцненням регулярних безпекових структур тилу. Для зміцнення охорони порядку в Ужгороді з території комітату до міста на постійній основі було переведено десять професійних жандармів, які спочатку патрулювали разом із цивільними вартовими, а згодом разом із ними до міста прибули нові формування ландштурму (ополчення). З появою цих збройних сил утримання цивільної вarti стало зайвим, тому розпочалася поступова ліквідація органу. На першому етапі чисельність цивільних вартових було різко скорочено на сто осіб, а після 273 днів безперервної діяльності, 15 липня 1915 року, Іштван Берзевіці офіційно та остаточно розпустив орган [40, с. 3].

Про припинення існування цивільної вarti місцева преса повідомляла на перших шпальтах, високо оцінюючи самовіддану працю добровільної організації. Мер Ужгорода та очільник поліції видали офіційну подяку. Із підсумкових звітів з'ясувалося, що активна чисельність цивільної вarti під час її діяльності коливалася в середньому від 100 до 200 осіб, і вона діяла як одна з найактивніших установ тогочасного міста, опрацьовуючи щодня справи в середньому 30 осіб. Історичний баланс Ужгородської міської цивільної вarti є однозначно позитивним: у найважчі перші місяці воєнної кризи вона ефективно й чесно розвантажила професійні правоохоронні органи, гарантувала громадський порядок і успішно склала іспит під час забезпечення державних заходів найвищого рівня [41, с. 2].

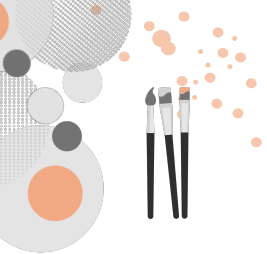

Висновки. Мікроісторичний аналіз діяльності Ужгородської міської цивільної варти у 1914–1915 роках висвітлює те, як спалах Першої світової війни змусив викликати до життя альтернативні, цивільні форми охорони правопорядку в тилу. Хвиля біженців з Галичини та пов'язане з нею зростання показників злочинності спричинили надзвичайну кризу громадської безпеки, з якою професійна жандармерія та комітатська жандармерія, що й без того потерпали від дефіциту кадрів через мобілізацію, були не в змозі впоратися самотійно. З цієї точки зору створена на основі розпорядження міністра внутрішніх справ цивільна варта стала не просто органом із допоміжними функціями, а ключовою інституцією, що гарантувала дієздатність та внутрішній спокій міста. 273 дні діяльності органу є зразковим прикладом успішної співпраці цивільного суспільства та офіційних сил правопорядку. Цивільні вартові виконували комплексний обсяг завдань: від патрулювання з низькими повноваженнями та перевірки обмежень часу закриття закладів до внутрішнього моніторингу міграційних процесів і забезпечення візиту вищих державних осіб — спадкоємця престолу Карла IV та прем'єр-міністра графа Іштвана Тиси. Матеріальна та моральна підтримка з боку населення — як-от збір на чай у зимові місяці — свідчить про те, що організація мала високий рівень суспільної легітимації та визнання у місті. Насамкінець можна констатувати, що поступове скорочення, а потім остаточний розпуск Ужгородської міської цивільної варти 15 липня 1915 року були не провалом організації, а природним наслідком консолідації регулярних безпекових структур тилу. Як тільки переведені до міста жандарми та формування ландштурму перебрали на себе правоохоронні завдання, функція цивільної міліції втратила актуальність. Тим не менш, історія організації вірно репрезентує те, з якою вражаючою здатністю до самоорганізації та патріотичною відповідальністю місцеві громади, перебуваючи під воєнним шоком, вміли реагувати на несподівані виклики історії.

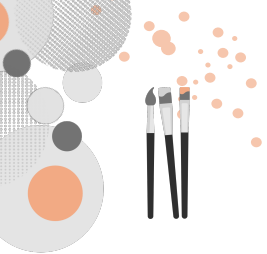
Список використаних джерел

1. Олександр, Р: *Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна*. Кліо. Київ, 2015.
2. Олександр, Р. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна*. Кліо. Київ, 2013.
3. Олександр, Г. *Наша Перша світова (1914—1918)*. Видавництво «Фоліо». Харків, 2024.
4. Hajdú, T. – Pollmann, F. *A régi Magyarország utolsó nagy háborúja*. Osiris. Budapest, 2014.
5. Pap, K. *Oroszlánok a Kárpátokban 1914–1915*. Erdélyi Szalon Könyvkiadó. 2022.
6. Szurmay, S. *A magyar katona a Kárpátokban*. Erdélyi Szalon, Szentendre, 2022
7. Varga, R. *Adalékok Ungvár városának rendvédelmi történetéhez 1890-1914 között*. Limes. VIII. évfolyam. Beregszász, 2021.
<https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/1954> ISSN 2411-4081 (дата звернення: 2026. 03. 29)
8. Varga, R. *Ung vármegye csendőrsége 1881–1914 között*. Limes. VII. évfolyam 2. kötet. Beregszász, 2020. https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/2001/1/Varga_R_Ung_varmegye_csendorsege_1881_1914_kozott_2020.pdf ISSN 2411-4081 (дата звернення: 2026. 03. 29)
9. Róbert, V. *Everyday Life of the Home Front: Crime and Law Enforcement Measures in Uzhhorod between 1916 and 1918*. Вісник гуманітарних наук № 19/2025. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17557521> (дата звернення: 2026. 03. 09).
10. Róbert, V. *Order and disorder in the home front: economic restrictions and police interventions in the city of Uzhhorod during the First World War*. Вісник

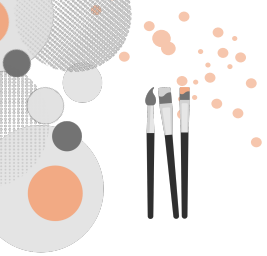

гуманітарних наук № 19/2025. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17816291>
(дата звернення: 2026. 03. 11).

11. Kosztyó, Gy. *A tanácsköztársaság Kárpátalján*. Clio Intézet, Budapest, 2022.
12. Varga, R. *Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén*. Acta Academiae Beregsasiensis. Beregszász, 2017 https://epa.oszk.hu/01600/01626/00015/pdf/EPA01626_acta_bereg_2017_042-062.pdf ISSN 2310-1954 (дата звернення: 2026. 03. 29).
13. Suslik, Á. *Egyház és államhatalom. Rendőri túlkapás vagy szigorított eljárás?* Collectanea Athanasiana. Nyíregyháza, 2020. https://szentatanaz.synergyfox.app/public/4/studia/tanulmányoktetek/elso_vh_gk/ca_i_11_suslik.pdf (дата звернення: 2026. 06. 29).
14. Suba, J. Karhatalmi formációk Magyarországon 1918-1920. Rendvédelem-történeti füzetek. XIV. évfolyam, 17. szám. Budapest, 2028. HU-ISSN 1216-6774.
15. Bartók, B. Polgárország Egerben 1918-1919. Régióntörténet, 1918 vég és kezdete. Líceum Kiadó, Eger 2019. ISBN 978-963-496-107-9.
16. Braun, L. *Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai*. Örökség és kihívások: Monográfia. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2021.
17. Людвиг, Ф. *Ungvár–Užhorod–Ужгород. Рідне місто моє*. Uzhhorod, РІК-У, 2021.
18. Літераті, Т. «Втрачений Ужгород» – «Втрачений Ужгород. Знакові місця» Ужгород, 2022.
19. Varga, R. *Political and Law Enforcement Transformations in Uzhhorod in 1916*. Вісник гуманітарних наук № 9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16716996> (дата звернення: 2026. 06. 29)
20. Clark, C. 2015, pp. 95.
21. Romsics, I. 2010, pp. 48.
22. Suslik, Á. 2021, pp. 110.

23. Там, де це виявляється необхідним з метою охорони громадського порядку та громадської безпеки, а також для виконання завдань у сфері охорони здоров'я та інших правоохоронних функцій, може бути організована цивільна оборона (громадська варта). Пропозицію щодо організації цивільної оборони — за ініціативою органу поліції першої інстанції — вносить перша посадова особа муніципалітету (органу місцевого самоврядування) і подає її Міністру внутрішніх справ через ішпана (наджупана). 1. §. 4.220/1914. Belülgyminisztériumi redelet. URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1914/?pg=2469&layout=s&query=polg%C3%A1r%C5%91rs%C3%A9g (дата звернення: 2026. 03. 9).
24. Закарпатський Обласний Державний Архів, (далі – ЗОДА), ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 2.
25. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 1. *Охорона порядку*. Унг. 3 жовтня 1914. Рік 52, Ч. 47. – С. 3.
26. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 3.
27. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 4.
28. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 14-17.
29. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 54-55.
30. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 57.
31. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 64.
32. *Охорона порядку*. Унг. 12 жовтня 1914. Рік 52, Ч. 49. – С. 13.
33. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 63.
34. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 6.
35. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 12-14.
36. ЗОДА, ф. 6, ор. 2, спр. 1799. арк. 20.
37. *Охорона порядку*. Унг. 7 лютого 1915. Рік 53, Ч. 6. – С. 3.
38. Чай для добровольців цивільної оборони. Унг. 13 березня 1915. Рік 53, Ч. 7. – С. 13.

39. *Громадські вартіві та жандарми.* Унг. 18 липня 1915. Рік 53, Ч. 28. – С. 3.
40. *Подяка громадській варті.* Унг. 30 липня 1915. Рік 53, Ч. 30. – С. 2.